

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETHUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva
A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint
Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter
*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella
Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes
*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer
A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történelmi gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · A *decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

ÚTKERESŐ TÖRTÉNÉSZEK
Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere margójára
ROMSICS GERGELY – ZAHORÁN CSABA

PIONEERING HISTORIANS
Remarks on the Margin of an Unfinished Dispute

The paper offers synthesizing and critical reflections on the workshop held on 7 September, 2018 at the Hungarian Academy of Sciences, as well as on the two contributions published here. The authors focus on the dilemma of the historian's normativity in the context of interpreting the Trianon-phenomenon broadly understood. Furthermore, they argue for the distancing function of history: with its tendency to emphasize complexity, ambiguity and multivariate causation, historiography offers reminders in public discourse about the multiplicity of valid perspectives and the dangers of reductionist retro-projection.

Keywords: historiography, Trianon-phenomenon, public discourse

Összeállításunk lezárásaként kísérletet teszünk egyes vitatott kérdések bemutatására, annak tudatában, hogy ez korántsem jelenti a viták végét. A 2018. őszi budapesti workshopon elhangzott előadások, illetve az itt közreadott szövegek egyfelől tanúsítják, hogy lehet szakmai alapon érdemi párbeszédet folytatni magyar és román, szlovák és szerb történészek között Trianon kapcsán, másfelől viszont azt is mutatják, hogy erre valóban szükség is van. Az eszmecsere ugyanis nyilvánvalóvá tette, hogy az egyes meghatározó történeti narratívák továbbra is távol esnek egymástól, és rengeteg kisebb-nagyobb kérdés tisztázására van még szükség – még akkor is, ha a történelmi eszmecsere végső célja természetesen nem az elbeszélések teljes homogenizálása.

Jelen válogatás „külföldi” szerzői – a kassai Ondrej Ficeri és a bukaresti Marius Diaconescu – számos konkrét témát érintettek a vitaindítóra adott válaszukban. Itt ezek közül csak néhányra áll módunkban reflektálni, egyben e reflexió keretében saját álláspontunkat is kifejteni. Ezek során feltett szándékunk elkerülni az ő mondanivalójuk, akár csak a magunk álláspontjának erőltetett nemzetiesítését (vagyis a történelmi beszéd megfeleltetését a nemzeti-politikai közösség valamilyen kollektív állásfoglalásával).

Mindkét szerző szövegében központi szerepet játszik a történelmi felelősség és politikai erkölcs kérdése. Ondrej Ficeri a multietnikus Magyarország felbomlása – vagyis Trianon –

Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport. Zahorán Csaba, PhD, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport, MTA „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport.

vonatkozásában elsősorban a magyar elitek felelősségét hangsúlyozza, az ő kudarcukként értékelve a Magyar Királyság magyar nemzetállammá alakításának sikertelenségét, és azt hiányolja, hogy ezt a felelősséget a magyar elitek mindmáig nem hajlandók elismerni és vállalni. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy Szlovákia és Románia elitjei is hasonló hibákat követnek el, amelyek a magyarokéihoz hasonló kudarcokhoz vezethetnek – ez pedig már az utódállamok felelőssége. Marius Diaconescu egy szűkebb kérdésre – az 1989 utáni romániai magyar autonómiatörekvések historizáló aspektusára – koncentrálván az aktuális romániai magyar elit felelősségét és követeléseinek megalapozatlanságát hangoztatja, mivel az szerinte olyasvalamit kér számon a román államon, amit a román vezetők valójában nem is ígértek meg a kisebbségeknek. Diaconescu úgy látja, hogy az 1918-as gyulafehérvári határozatokban „garantált” autonómiára való ismételt hivatkozás nem más, mint az RMDSZ nacionalista diskurzusának egy történetileg hamis toposza. Diaconescu írása abból indul ki, hogy a magyar elitek mindmáig képtelenek elfogadni Erdély Romániával való 1918-as egyesülésének történeti valóságát. Ficeri tehát a magyar és az utódállami elitek – más-más korszakra vonatkozó, de több szempontból hasonló – felelősségét veti fel, míg Diaconescu a múlt (egyres) magyar vezető rétegek, politikusok által történő átértelmezését és instrumentálizálását teszi szóvá.

Ondrej Ficeri felvetése, amely szerint a magyar történészeknek „történelmiesíteniük” kellene Trianont (e számban, 768.), nem elvi tartalmában, hanem amiatt problematikus, hogy nem kíséri reflexió a magyar történetírás teljesítményeiről. Azok a történeti folyamatok, amelyek a Mohács utáni korszakokban kedvezőtlenül befolyásolták a magyar etnikum helyzetét, a magyar állam önállóságát és regionális szerepét, illetve az elitek cselekvőképességét, szervesen jelen vannak a magyar tudományosságban.¹ És noha a magyar történetírásban továbbra is viták övezik a dualista kormányok nemzetiségi politikáját – és az 1945 előtti sérelmi narratívák is újra erősödni látszanak –, az akadémiai fősodorhoz tartozó történészek tisztában vannak mind a múltbeli magyar asszimilációs politikáknak a történelmi országban honos nemzetek közötti viszonyokra gyakorolt hatásával, mind pedig azokkal a következményekkel, amelyeket a Trianon után a határokon túlra került magyaroknak kellett elszenvedniük.² Az 1945 után hivatalossá vált, de termé-

¹ Lásd pl. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Bp., 2004. 42., 44.; *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig/Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area from the Late 15th until the Early 21st Century. Térképmagyarázó/Accompanying Text*. Szerk. Kocsis Károly et al. Bp., 2015. 6–9. http://www.mtafi.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/pdf/Changing_Ethnic_Pattern_Carpatho_Pannonian_Area_2015.pdf. (A letöltés ideje: 2019. július 29.); Trianon 16. századi gyökerei egy elkerülhetetlen vereség következményei (interjú Pálffy Gézával). http://old.mta.hu/tudomany_hirei/trianon-16-szazadi-gyokerei-egy-elkerulhetetlen-vereseg-kovetkezmenyei-136793/. (Legutóbbi megtekintés: 2019. július 29.) Azt sem lehet mondani, hogy ez a szemlélet csak a tudományos diskurzusra korlátozódik, hiszen a magyar *public history*ban már szintén régóta jelen van, lásd pl. Szakály Ferenc: Trianon török kori gyökerei. *História* 12 (1990) 3. sz. 5–7.

² Az utódállamok elitjei egyrészt rendszeresen érveltek a „magyar elnyomással” saját diszkriminatív politikájuk igazolásaként – a kisebbségbe került magyarok politikai, gazdasági, kulturális stb. pozícióinak gyengítése során gyakran hivatkoztak arra, hogy kompenzálni kell a korábbi („ezeréves”) magyar dominancia hatásait –, másrészt pedig közvetlenül is folytathatták a magyar államgépezetnek az „államalkotó” nemzetet előnyben részesítő gyakorlatait.

ketlen önostorozás helyett az 1970–1980-as évek óta egyre inkább az egész kérdéskör komplexitásának – kellő önreflexióval történő – feltárása és megértése kerül a kutatások középpontjába, lehetővé téve a történelmi Magyarország felbomlásához vezető út megannyi elágazásának árnyalt elemzését.³

A fentiekre reflektálva kiemeljük azt is, hogy Trianon előtt is számos magyar értelmiségi és politikus látta a nemzetiségi kérdésből fakadó problémákat. Javaslaik ugyanakkor vagy nem valósultak meg, vagy nem bizonyultak célravezetőnek, és a legtöbb esetben elmaradtak a nemzetiségek által igényelt jogoktól.⁴ A két világháború közötti időszakban közismert módon az akadémiai történetírás alig, ám a polgári radikálisok szabadelvű-demokratikus örökösei, a népi írók és értelmiségiek többsége, valamint szociáldemokrata és szocialista gondolkodók, újságírók egyaránt rámutattak az *establishment* revíziós politikájához igazított történetnézet fenntarthatatlanságára és károságára.⁵

³ Szövegünk kereteit egy mégoly vázlatos historiográfiai szemle is szétfeszítené. Ezért csak meghatározó szintézisekre, biográfiákra és Trianonra vonatkozó kulcsszövegekre utalunk az 1989 utáni magyar történelmi terméskből. A két, széles körben használt egyetemi tankönyv Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, 2009. [Kül. 552–584.]; Gergely András: *Magyarország története a 19. században*. Bp., 2003. 412–417. Lásd még Romsics Ignác: *Bethlen István*. Bp., 2019. 53–124. [4. kiad.], Vermes Gábor: *Tisza István*. Bp., 2001. [Kül. 95–99.], ám a kérdés sokszorosan előfordul – kritikai tárgyalásban – a Tisza-nagymonográfia teljes szövedékében, illetve Trianon kontextusában. Vö. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, 2009. [Kül. 14–24.], Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2001. Fontos kiemelni, hogy az egyes történelmi látásmódok és az eltérő tematikákból adódó kérdésfeltevések természetes különbözősége mellett egyik műben sem fordul elő a következő alapvető megfontolások cáfolata: 1. A 19. században a nemzetek „ébredése” párhuzamosan lejátszódó nemzetépítési folyamatokat indított el.; 2. Ebben a helyzetben – különösen 1867-ben – a magyar elitek komoly előnyöket és erőforrásokat biztosítottak maguknak.; 3. Ezeket az 1867-et követő évtizedekben különböző intenzitással, de egyaránt asszimilációs elképzeléseik előmozdítására is felhasználták.; 4. A kijelölt politikai ösvényen a nemzeti kérdés a történelmi Magyarországon nem volt megoldható. A fenti példák mellett elismerjük, hogy számos olyan mű is napvilágot látott, amelyek a történetírás fősodratól elütő véleményeket fogalmaznak meg. Ezek részletkérdésekben új fénytörésre állíthatnak múltbéli folyamatokat, de eddig nem jelent meg olyan nagymonográfia terjedelmű szintézis, amely a fentiekhez hasonlítható erővel, alternatív olvasatot tudott volna konstruálni a magyar nacionalizmus történetének vonatkozó aspektusairól.

⁴ Az 1918 előtti korszak domináns magyar nacionalista diskurzusainak művelőihöz képest kisszámú, de szellemi hatásukat és örökségüket tekintve korántsem elhanyagolható személyekről van szó, Teleki Lászlótól Mocsáry Lajoson át Jászi Oszkárig.

⁵ Itt is csak példákra hivatkozhatunk. A békeszerződés aláírására reflektálva a *Népszavában* Kunfi Zsigmond már 1920. június 4-én hivatkozott az önrendelkezés fontosságára, elutasítva a történelmi jogokon alapuló revíziót. Az 1920-as évek végére – éppen a magyar irredentizmus tetőpontján – végleges érvénnyel artikulálódó, csak kölcsönös megegyezésen alapuló revíziót elfogadó szociáldemokrata álláspont történetét Tilkowszky Loránt dolgozta fel: *A magyarországi szociáldemokrácia és a nemzeti problematika a két világháború között*. *Múltunk* 39 (1994) 1–2. sz. 137–157. Az októbrista emigráció álláspontja a kérdésben Hajdu Tibor és Litván György negyedszázados eltéréssel megjelent ikermonográfiái révén jól ismert. Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Bp., 1978. [Kül. 363–364.]; Litván György: *Jászi Oszkár*. Bp., 2003. [Kül. 213–216., 408–410.] Végül a népi írókra vonatkozó rengeteg írás közül itt csak két frissebb munkára, Papp István szintézisére és Péterfi Gábor szakmonográfiájára hívjuk fel a figyelmet, mint olyan teljesítményekre, amelyek szélesebb közép-európai ismertsége hozzájárulna a régió történelmének árnyaltabb értelmezéséhez határainkon innen és túl egyaránt: Papp István: *A magyar népi mozgalom története*. Bp., 2012.; Péterfi Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Bp., 2011.

A maga történeti komplexitásában, de értelmezni kell azt a sajátos helyzetet is, amely az 1956-os forradalom késleltetett utóhatásaként nagyban hatott a magyar történetírás helyzetére. A függetlenségi-osztályharcos történeti szintézist elvető antinacionalista perspektíva révén a pártállami döntéshozók a magyar történészek által végrehajtott nacionalizmuskritikát akkor is megértően fogadták, ha az amúgy polgárias, kevéssé a marxista-leninista tudományosság ismérvei szerint készült munkákban jelentkezett. Ezért számos más – szomszédos – országhoz képest korábban indulhatott meg a történetírásban a nyilvános reflexió a nemzeti mítoszok által táplált területi és etnikai ambíciókról. Ennek teljes leltárát nem áll módunkban felsorolni, de kiemelkedő korai eredményként említendő Kemény G. Gábor forráskiadásai is, illetve a magyar nacionalizmus kritikáját különösen Teleki László-életrajza kapcsán a korszak „progresszívjainak” többségére is kiterjesztő olvasata 1961-ből.⁶ Ám e tekintetben a legnagyobb hatást kétségtávolan Hanák Péter tevékenysége gyakorolta a magyar történetírásra. Ő az elsők között fogalmazta meg a „gyarmati függés” tézisének határozott kritikáját, rámutatva, hogy a magyar társadalom, és főleg annak elitje nem elszenvedője, de formálója volt a dualizmus korszakának. Ebben az értelemben pedig felelősségük is volt, hiszen a 19. század vége felé egyre türelmetlenebbé váló és korábban is a nemzetállam építésére koncentrááló magyar nacionalizmus elsődleges politikai reprezentánsai ezek az (egykori) szabadelvű politikusok voltak. A „gyarmati függés” tézise a kollektív önfelmentés logikáját (is) rejtette, annak hanáki kritikája épp ezért egy csapásra az asszimilációs-birodalmias politikai hagyománnyal való szembenezés útját is megnyitotta.⁷

Hasonló folyamatok – meglátásunk szerint – nem mentek, nem mehettek végbe a nacionalizmusok örökségét maguknak igénylő, a nemzetállam-építést rendületlenül folytató vagy egyszerűen merevebben ideologikus rendszerekben, amelyek történetírása nem kezdhetett hozzá az államépítő nacionalizmusok kritikai feldolgozásához – illetve csak bizonyos, 1989 után értelemszerűen azonnal hiteltelenedő sémák mentén artikulálódhatott ilyen bírálat.⁸

Természetesen joggal mutathat rá a historiográfia, hogy a többszólamú magyar történeti beszéd – még a tudományos is – különböző mértékben interiorizálta ezeket az amúgy elismeréssel fogadott nézőpontokat. Arra pedig még indokoltabb felhívni a figyelmet, hogy a közbeszéd és a politikai beszéd gyakran nem követi a tudományos kutatás elbeszélésmintáit. Ezzel azonban minden történész szembetalálkozik, és aligha róható fel specifikusan a magyar kutatóknak. Szintén nem lenne indokolt vitatkoznunk egy olyan korlátozottabb felvetéssel, amely rámutat, hogy az egyre bővülő dualizmusirodalom relatíve

⁶ Kemény G. Gábor: Teleki László. In: *Teleki László válogatott munkái*. I–II. Szerk. uő. Bp., 1961. I. 5–125.

⁷ Különösen Hanák Péter: Magyarország a Monarchiában. A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén és Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: uő: *Magyarország a monarchiában*. Bp., 1975. 223–289., 341–405.

⁸ A cseh és szlovák történetírás kapcsán lásd Jan Rychlík: Úvod – vznik Československa a nástupnických států jako problém historiografie [Bevezetés – Csehszlovákia és az utódállamok létrejötte a történetírásban]. In: uő: *1918: Rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa* [1918: Ausztria-Magyarország felbomlása és Csehszlovákia létrejötte]. Praha, 2018. 11–28.

kis szelete foglalkozik a társadalom felének szempontjából megkerülhetetlen nemzetiségi kérdéssel, és a társadalom- és gazdaság-, valamint a művelődéstörténet elmúlt évtizedekben végbement megújulását és kibontakozását nem kísérte hasonló arányban a dualizmus nemzet- és nemzetiségpolitika kibővített forrásbázis alapján végrehajtott újraértelmezése. A magyar történetiszakmával szemben – kollektíve – jogosan hozható fel kritikaként, hogy alapkutatásaiban és szintéziseiben (relatív) elhanyagolta e kulcsfontosságú, Trianon előtörténetéhez tartozó kérdéskör feltárását. A fentiek fényében azzal sem vitatkozhatunk, hogy amennyiben egy történészcéh egy korszak kapcsán egy bizonyos kérdésfeltevést akarva-akaratlan elhanyagol, úgy jogos jelezni: az adott kérdés – jelen esetben a magyar nemzetépítés versengő és asszimilációs jellege – által felvetett, a jelen számára elviekben amúgy a magyar történészek által is relevánsként elismert problematikák közvetett marginalizálása is folytatódik ezáltal. Gondolatmenetünket összefoglalva tehát elsősorban a Ficeri által megfogalmazott kritika általános jellegét tartjuk problematikusnak, ám egyben úgy véljük, számos alkotóeleméről a magyar történészcéhen belül is érdemes lenne többet beszélnünk, gondolkoznunk és írunk.

Míg a történelmi szöveg más hasonló szövegekkel szembeni normativitása tudományos szükségszerűség (hiszen minden vita definíció szerint normatív), a történész tárggyával szembeni normativitása sokkal bonyolultabb kérdés. A normativitás felfüggesztése etikailag is problematikus, amint azt különösen negatívan megítélt egyének, intézmények, rendszerek „megértő” olvasatai kapcsán újra és újra megtapasztaljuk. Éppen ezt a műveltet tekintjük ugyanakkor a történelmi megértés kulcsmomentumának, a történelmi munka előfeltételének, amely a *sine ira et studio* és a rankei historicizmus hagyományainak modernizált örökségeként máig meghatározza a történész munkájáról való gondolkodását – legalábbis az elvek és a módszertani szemináriumok ritkább levegőjű világaiban. Ezzel a dilemmával nézünk szembe Trianon kapcsán akkor is, amikor a magyar nacionalizmus más nemzetiségek ellen irányuló hatalmi logikájának elítélhetőségére reflektálunk (lásd fentebb), de akkor is, amikor megkísérelünk elképzelni alternatív múltakat, és ezeket valamilyen szempontból nem egyszerűen tanulságosként, de kívánatosabbnak, szerencsésebbként mutatjuk be.⁹

Ezt teszi Ondrej Ficeri is munkájában, mindazonáltal meglehetősen anakronisztikusnak tűnik számonkérni a modern nemzetek előtti kor elitjein azt a politikát, amely csak a 19–20. században, a nemzetállamok korában kapott – nacionalista szempontból – értelmet. Éppen a történelmi beszéd lappangó normativitása miatt válik végképp problematikusná, hogy Ficeri egy olyan – kíméletlenebb – „nemzetiségi” politika elmulasztását is

⁹ Vö. Hayden White: *The Politics of Historical Interpretation. Discipline and De-sublimation*. In: uő: *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore–London, 1987. 58–82. Az implicit értékítélet és megértés dinamikája kapcsán nem a kontrafaktuális történetírás vitatott módszertanára utalunk, pusztán a kontrafaktuális feltételezések logikailag belátható elkerülhetlenségére a történetírásban, amelyre már Max Weber is felhívta a figyelmet. A fenti esetben ez azt jelenti, hogy egy történelmi helyzet tárgyalása során a kritikailag tárgyalt vonatkozással ellentétes állapotok impliciten akkor is pozitívan jelennek meg, ha nem építünk fel explicit kontrafaktuális elbeszélést. Ehhez lásd Aviezer Tucker: *Historiographical Counterfactuals and Historical Contingency. History and Theory* 38 (1999) 264–276.

felrója a 19. század előtti magyar eliteknek, amely elkerülhetővé – vagy legalábbis méréselhetővé – tette volna a trianoni magyar katasztrófát. Akárhogy olvassuk a szöveget, ez az ambivalencia feloldhatatlannak mutatkozik. Ficeri egyszerre ítéli el a magyar nacionalizmust és veti fel, hogy ha már nacionalisták voltak a magyar elitek, úgy miért nem asszimilálták a társnemzeteket/nemzetiségeket. Nem csupán azért különös ez, mert az „angol” vagy a „spanyol” modell (e számban, 770.) a mai magyar–szomszéd kapcsolatokra alighanem tragikus eredménnyel járt volna (már ha léteznének ezek a kapcsolatok ebben a hipotetikus világban egyáltalán), hanem mert a nacionalizmus előtti idők vonatkozásában nehezen lehet értelmezni a „nemzeti érdekérvényesítés” politikáját mint elvárást, az ugyanis még csak fel sem merülhetett a magyar(országi) elitekben. Annál is kevésbé, hogy az eleve multiethnikus („hungarus-magyar”) elitek osztottak a történelmi Magyar Királyság Mohács előtti dicsőségében, majd hanyatlásában egyaránt. Az erős, centralizált államiság kialakításának kudarca pedig még általánosabb – közép- és kelet-európai – regionális sajátosság, nem csak a magyar (vagyis magyarországi) elitek mulasztása. Ugyanakkor ennek a „mulasztásnak” nem mellesleg épp a kisebb (nem domináns) népek – így a szlovákok is – voltak később a haszonélvezői, hiszen így nyílt lehetőségük nemzeti kifejlődésükre, ahogy arra Ficeri is helyesen rámutat (e számban, 769–771.). A közép- és kelet-európai kisebb nemzetek elitjei megkésve és a maguk módján tettek kísérletet a nyugati nemzetállami modell alkalmazására – például a dualista Magyarországon az egyszerre patriarchálisan elnyomó és liberális magyarosítással, a második világháború utáni Csehszlovákiában pedig a kitelepítés politikájával.¹⁰

Ficeri felvetése a magyar történetírásból ismerős, ám igen problematikus örökség felelevenítését is végrehajtja. Az „Árpádok mulasztása”, a korai asszimilációs politika hiányának – a magyar nemzet létveszélyét megelőlegező – gyengeségként való beállítása ugyanis a reformkori magyar nacionalizmus, különösen Wesselényi Miklós Szózatának öröksége a magyar történetpolitikai gondolkodásban.¹¹ A reformkorral és a középporral egyaránt foglalkozó, egyben a magyar történelem egészét népiségtörténeti szempontból újraértékelő Mályusz Elemér éppen ezért helyezte ezt a számára egész történetiségében jól ismert toposzt a nagymagyar és szellemtörténeti Szekfű-iskola elleni támadásának fókuszába.¹² A kétségtelenül imperialista, a Szent István-i „belbirodalom” örökségét rehabilitáló szekfűi–ottliki nagymagyar történet szemlélet ugyanis a liberális nacionalizmus türelmetlenségét elismerve, azt tragikus hibaként beállítva érvelt egy jobb birodalmiság

¹⁰ Ugyanakkor magyar értelmiségiek már a dualizmus idején is példálóztak a magyarságnak az ország nem magyar népeihez való toleráns viszonyulásával, a magyar nagyvonalúságot épp a nyugat-európai gyakorlattal állítva szembe. Herczegh Mihály tekintélyes jogtudós a franciaországi, spanyolországi, angliai és németországi nemzetiségiesítési folyamatokra hivatkozva állította, hogy „A magyar nemzet a nemzetiségekkel szemben sohasem követte el azt a politikai türelmetlenséget, a melyet a nagyobb külföldi államok eljárásában tapasztalunk. Tudjuk a történelemből, hogy mit tett azokban a politikai nemzet a többi népiségekkel szemben.” Herczegh Mihály: *Az Országos Nemzeti Szövetség. Társadalmi, munkásügyi és nemzetiségi feladataink*. Bp., 1899. 36.

¹¹ Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*. [S. a. r. Deák Ágnes.] Bp., 1992. [1843] 24–25.

¹² Vö. Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. *Századok* 73 (1939) 257–294.; Uő: Az egy nyelvű ország. *Századok* 75 (1941) 113–139.

változatlan érvényessége mellett.¹³ Ezzel persze a történetpolitikai gondolkodásban, eszmei síkon megismételte a 19. századi nacionalizmus politikai agresszióját, hiszen a magyar primátus és birodalmiság tézisént éppen megőrizni, feltámasztani igyekezett. Mégis, visszatekintve humanistább és nem utolsósorban pacifistább szemléletmódnak tűnik, mint Mályusz népiségtörténeti múltértelmezése, amely a késő középkori magyar politikának a nemzetiségi kérdés iránti érzéketlenségét problematizálta, illetve kiterjesztette a népek kompakt egységének tézisént nyugvó, azok versengő térszervező ambícióit örök adottságként beállító logikát a kora újkorra és az újkorra is. Így lett a szekfűi „nagy” 18. századból a népi gyengeség évszázada, a középkori mulasztások és a török kori tragédia fenyegetéseit betetőző kor, amelynek következményeivel utóbb sikertelenül szálltak szembe a nemzetek ébredésekor jelentkező magyar államférfiak is.¹⁴

Nem feltételezzük Ondrej Ficeriről, hogy bármilyen mértékben is a szociáldarwinista eszméknek a történetpolitikai gondolkodás (szélső)jobboldalán végbement recepcióját¹⁵ kívánna feleleveníteni, különösen pedig azt nem, hogy bármilyen módon rehabilitálná azt. Ebben az esetben azonban világos, hogy további beszélgetésre és vitára van szükség, hogy értelmezhesük egymás álláspontját. Amennyiben Ficeri az általunk is elismert, sőt központi jelentőségűnek tartott eltérő állami fejlődési minták (korai territoriális, majd központosító kormányzati minták Nyugat-Európában, tagoltabb és többszörös megszakítottság által jellemzett államiság Kelet-Közép-Európában) következményeire hívja fel a figyelmet, akkor ezzel közös platformon találjuk magunkat. Ha azonban erről továbblépve kapcsolatot tételez e történeti mesternarratíva és a jelen politikai és kulturális cselekvésetikai között, tehát ha a közös történeti tudás alapján [„mert akkor a) nem történt meg”] fogalmaz meg imperatívuszokat a jelenben [„ezért ma b) illegitim/fölösleges/veszélyes], úgy nem tudjuk követni ezen az úton. Ez ugyanis éppen a történelmesítés általa is igényelt eljárásának visszafordítása lenne.

A szerző nehezményezi továbbá, miért nem ismerik el a magyar történészek a nagymorva/szlovák és a dák-római-román kontinuitást (e számban, 774.). Ami az elsőt illeti, a magyar fősodor nem tagadja a szláv (később szlovák) etnikum folytonosságát a mai Szlovákia területén – inkább az önálló nemzetfejlődés – a (magyarországi) szlávból szlovákká válás – és az államiság (nagymorva) hagyományának hiánya vagy továbbélése kapcsán vannak vitás kérdések a magyar és szlovák történészek között. A második esetben valóban mély és nagy múltra visszatekintő – és jelentősen átpolitizált – nézeteltérésről van szó, amely viszont korántsem korlátozódik csak magyar-román vitára, hanem nem-

¹³ Ottlik László: *Új Hungária felé. Magyar Szemle* (1928) 4. kötet 1–9. A történészek közötti vitához Erős Vilmos: *A Szekfű–Mályusz-vita*. Debrecen, 2000. [Kül. 34–49.] Ennek korábbi, szorosban a *Magyar Történet* sorozathoz kapcsolódó tárgyalásához Erős Vilmos: *Szekfű és Mályusz vitája a 'Magyar történet'-ről. Századok* 131 (1997) 453–476.

¹⁴ Mályusz Elemér: *Magyar renaissance, magyar barokk I–IV. Budapesti Szemle* (1936) 241. kötet 159–179., 293–318., (1936) 242. kötet 86–104., 154–174. Az eddig hivatkozott Mályusz-művek mintegy utólag teremtették meg a fontos korai munka előtörténetét. Uő: *A reformkor nemzedéke. Századok* 57 (1923) 17–75.

¹⁵ Ennek jellemző példái Szemere Miklós: *Külpolitikai nyilatkozatai. 1903–1918*. Bp., 1918. Erdély és a sokat emlegetett gazdasági háború és a földszerzés kontextusában lásd Éber Ernő: *Fajok harca. Adatok az erdélyi nemzetiségi kérdéshez*. Bp., 1905.

zetközi dimenziója is van (igaz, ott a tétje is „csupán” szakmai, nem „nemzeti legitimitációs”). Mindkét kérdésben azonban csak és kizárólag szakmai alapon lehet előrelépni, ez nem az empátia, a jó szándék és a „politikai korrektség” meglététől vagy hiányától függ. Természetesen a párbeszédhez ezekre is szükség van, mint ahogy arra is, hogy valóban nem ártana, ha a magyar és szlovák (és román, szerb és más) szakemberek többet tudnának egymás eredményeiről, többet olvasnák egymás munkáit – mi több, reflektálnának is egymásra. Ezekből nőhetnének ki idővel olyan valóban közös kutatások, ahol nem előzőleg kimunkált álláspontok ütköznek, hanem éppen hogy együttesen alakulnak ki – aminek mindaddig, amíg a cél a múlt megismerése és nem tanulságok levonása, elvben lehetségesnek kellene lennie. Nagyon jól tudjuk, hogy egyes esetekben sor is került erre,¹⁶ de az is világos, hogy éppen Trianon kapcsán gyakori az olyan – akár történeti – megnyilatkozás, amely közös vagy nemzeti intézményi keretek közt elvégzett kutatások amúgy nem megkérdőjelezett eredményei felett siklik át, és reprodukál leegyszerűsítő értelmezéseket akár évszázadokkal a Trianon előtti korokra utalva.

A Marius Diaconescu által érintett téma – az 1918-as gyulafehérvári határozat kisebbségi vonatkozásai –, illetve az azt övező viták szintén közel százéves múltra tekintenek vissza. A két világháború közötti nagy-romániai magyar elitek kezdetétől fogva olyan „kisebbségvédelmi jogforrásként” értelmezték a határozatok egyes pontjait, amelyekre hivatkozva nemzeti autonómiát (kollektív jogokat) követeltek a romániai magyarság számára.¹⁷ Félretéve annak a kérdését, hogy az erdélyi románság vezetői egyáltalán mit ígérhettek meg felelősen, miközben Erdély hovatartozása alapján véve a Román Királyság haderejétől és az antanthatalmak döntésétől függött, Diaconescu elemzésében a határozatok szövegére koncentrált.

A tanulmány fontos hozzászólás a magyarországi és a tágabb magyar közbeszéd szempontjából, hiszen rámutat egy részleteiben és főleg a román politikusok szempontjából kevésbé tárgyalt vonatkozásra. A kérdés, amelyet eljárásával megnyit, ugyanakkor nehezen zárható le pusztán annak rögzítésével, hogy román politikusok a határozat kontextusában konkrét autonómiaígértet nem tettek. Elsősorban azért, mert amikor a magyar-

¹⁶ A Magyar–Szlovák Történetész Vegyes Bizottság kezdeményezésére magyar és szlovák történészek által közösen megírt – de sajnos mindmáig kiadatlan – kézikönyv egyes fejezetei jól mutatják ennek a lehetőségét (más fejezetek ugyanakkor a narratívák összeegyeztetésének nehézségeiről árulkodnak): *Közép-európai párhuzamok és konfliktusok. A közös múlt a magyar és a szlovák történelemben*. Szerk. Szarka László – Štefan Šutaj. [Kézirat, 2013.] Ezzel kapcsolatban lásd Szarka László: A közös történelem nehéz öröksége. *Regio* 22 (2014) 1. sz. 156–192. <https://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/10/6>. (Legutóbbi megtekintés: 2019. július 31.), valamint Štefan Šutaj: Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a közös szlovák–magyar szövegek írásáról. *Kor/ridor* (2014) 1. sz. Fiatal történészek közös vállalkozása volt a Kassa közös múltját bemutató kiadvány: *Remembering the City. A Guide Through the Past of Košice*. Ed. Veronika Gayer – Slávka Otčenášová – Csaba Zhorán. Bp.–Košice, 2013., valamint a magyar és szlovák műltfeldolgozás egyik problematikus kérdéskörének, a terminológiának szentelt tanulmánykötet: *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. Szerk. Ábrahám Barna. Piliscsaba–Esztergom, 2008. Magyar–román vonatkozásban lásd például 1918. *Sfârșit și început de epocă/Korszakvég-korszakkezdet/The End and the Beginning of an Era*. Coord. Cornel Grad – Viorel Ciubotă. Satu Mare – Zalău, 1998.

¹⁷ Lásd Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Csíkszereda, 2013. 470., 170., 179.

országi románok előtt is megnyílt a nemzeti önrendelkezés útja, a wilsoni elvek szerepeltek elsődleges hivatkozási pontként. Azokból pedig „igazságos” – vagyis etnikai – határok meghúzása,¹⁸ ennek kivitelezhetetlensége esetén pedig a lehető legszélesebb körű önkormányzat (autonómia) biztosítása¹⁹ következett (volna). Magyarán, ha már nem érvényesülhetett az etnikai elv, amely szerint a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek körülbelül egyharmada Magyarországot illette volna meg,²⁰ akkor legalább minél tágabb kollektív jogokat kellett volna garantálni a kisebbségeknek. A történettudomány már rég feltárta ezeknek az elveknek a sokszoros sérülését az egyben regionális háborúkat is jelentő békekötés hosszadalmas folyamata során. Jól tudjuk, hogy ezek miért nem érvényesültek: az egyes felek – beleértve a magyar politikai elitet is – többségükben legfeljebb vonakodva és mindig a gyengeség pillanataiban azonosultak azokkal.²¹ Azonban annak rögzítése, hogy hányszor és hányféle módon történt meg a wilsoni elvek elismerése, majd figyelmen kívül hagyása, nagyon is releváns része a történelemnek, mivel ennek feltárása és a gondolatmenetekben való figyelembevétel nélkül nem rekonstruálható a versengő – és a területi-etnikai viszonyok következtében szinte elkerülhetetlenül imperialisztikus vonásokat is hordozó – nemzetépítések logikája és egymáshoz való viszonya.

A fogalmakkal való játék, a ködös fogalmazás szerves része volt a nemzetépítés diplomáciai eszköztárának. Igaz volt ez már a reformkori magyar nemzeti programnak a nyilatkozatokban, könyvekben gyakran inkább nem értelmezett „érdekegyesítés” formulájára is. A társnemzetként nem elismert „nemzetiségektől” várt „magyarrá válás” bizonytalan tartalmat takart, hiszen gyakran azonos szövegekben beszéltek a magyar nemzetépítés reformkori szorgalmazói a magyarosodásról (ami egyértelműen etnicitásváltásra utalt) és az etnikai identitás megőrzésének lehetőségéről.²² Nem újdonság tehát ez az eljárás az első világháború után sem – éppen ellenkezőleg. Ezzel együtt, és éppen ennek

¹⁸ Amivel a partiumi magyar többségű területsáv és fontos városok – Aradtól Nagyszalontán és Nagyváradon át Nagykárolyig és Szatmárnémetiig – Magyarországnál maradtak volna.

¹⁹ A belső-erdélyi magyar többségű régiók – pl. a székelyföldi tömb, Kalotaszeg, Aranyosszék, a Nagy-Küküllő völgye – és a magyar városok esetében.

²⁰ A Romániához került kelet-magyarországi területeken a lakosság 53,8%-át a románok, 31,6%-át a magyarok, 10,7%-át pedig a németek alkották (1910-es népszámlálás, kerekített anyanyelvi adatok). Lásd Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Bp., 1998. 140.

²¹ Ebben a tekintetben tanulságos az 1918. októberi „megtérések” története, így például az elkötelezetten magyar nacionalista *Új Nemzedék* Kossuth-száma a dunai konföderáció népszerűsítésére (1918. október 26.), de még Jászi Oszkár álláspontjának módosulása is jelentős volt 1918 során. Vö. Litván: *Jászi*, 125–127., 146–147. Az aradi tárgyalásokat megelőző „belmagyar” egyeztetésen pedig már nemcsak Jászi képviselte az autonómia gondolatát: az Erdélyi Szövetség radikális nacionalizmusában találkozó, a megbeszélésen egyaránt részt vevő Bethlen István és Apáthy István sem hozott fel ellenvetést, noha 1918. október 14-én, Károlyinak a békére való felkészülés jegyében megküldött levelük a területi autonómiákat még kategorikusan elutasította. Apáthy István levele Károlyi Mihályhoz. 1918. október 14. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Quart Hung 2455. Apáthy István levelezése és iratok. 1918–1920. III. f.

²² Lásd Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Bp., 1982. 41–47. Varga könyve egyébként arra is jó példa, hogy a szocialista korszakban Magyarországon hogyan bontakozott ki a nacionalizmus korszakainak a „progresszív” erőkre is kiterjedő kritikai-történelmi újrolvasása. Ehhez lásd különösen a probléma felvetését követő részletes tárgyalását a magyar politikai elit praxisainak. Uo. 47–70.

tudatában fontos felfigyelni az ambivalenciák játékára a nacionalizmusok diskurzusaiban. Az itt tárgyalt esetben például a „teljes nemzeti szabadság” szókapcsolat nem zárja ki a „nemzeti autonómiát” – még akkor sem, hogyha a határozatok szövegéből végül kiiktatták az autonómia kifejezést (e számban, 753–755.). Marius Diaconescu is kiemeli, hogy az erdélyi román politikusok nem akartak „elnyomottakból elnyomókká válni”, és a dualista időszakhoz képest méltányosabb nemzetiségi politikát ígértek az új kisebbségeknek (e számban, 748., 750–752., 754–756.) – ez pedig implicite magában foglalja, vagy legalábbis elképzelhetővé teszi az autonómiát. A méltányosabb nemzetiségi politika ugyanis nem jelenthet kevesebbet az elutasított és negatív példaként kezelt 1918 előtti magyar szabályozásnál (kulturális és nyelvhasználati jogok), különösen ha figyelembe vesszük, hogy korábban maguk az erdélyi románok vezetői is autonómiát és/vagy kollektív jogokat követeltek Budapestről a románság számára. A mindenkori kisebbség és többség logikái olyan hasonlóságokat mutatnak ebben az esetben (is), amelyekre nem reflektálva a történeti feltáró munka nem válik hamissá, de töredékessé igen. Ezzel pedig megnyílik a lehetőség a történetíró – amúgy faktuálisan a céhes szabályok szerint az ellenőrzést kiálló és feltehetően jóhiszeműen megfogalmazott – konklúzióinak rosszindulatú felhasználására. A részeredményeket közzétevő történésznek véleményünk szerint éppen ezért feladata a kontextualizáció – mégpedig elsődlegesen az adott korszakban, az előzményekre és következményekre fókuszáló kontextualizáció – nem pedig a tárgyalt tematikának a jelenhez való kapcsolása.

A történész képességét arra, hogy sajátos látásmódjából előnyt kovácsolva az emlékezetdiskurzusokhoz is hozzászóljon, mi sem szeretnénk vitatni, sőt igen fontosnak tartjuk szakmánk ezen vonatkozását. Ám a két nyelv – a történeti feltárásé és az emlékezet-elemzésé – nem azonos, szétválasztásuk igen fontos. A történész az előbbi révén – amely kvázi monopóliuma – tud az utóbbihoz konstruktívan hozzájárulni. Véleményünk szerint ugyanakkor ez a hozzájárulás elsősorban közvetett lehet: a történetet ösztönösen „bonyolító”, hiszen a múltat sokszoros okozatiságában és egyediségében kutató történész éppenhogy nem pörölyrel filozofál, álláspontokat és érveket zúzva pozdorjává, hanem markánsan emlékeztet – egyebek mellett – a hatalom viszonylagosságára, a folyamatok változékonyságára és az emberi esendőségre. Ezt nem normatív következtetésként fogalmazzuk meg: sokkal inkább arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a történelem a maga végtelen és mindig csak felszínesen megismert összetettségében – ha a történész tárgyának ezt a céhes közhelyként számontartott jellegzetességét megőrizni igyekszik – definíció szerint alkalmatlanná válik a közvetlen instrumentálizálásra, és annál alkalmasabbá a partikuláris (nemzeti, osztályalapú stb.) mítoszvilágok kritizálására.

Milyen értelmezést engednek meg a fenti módszertani megfontolások a gyulafehérvári határozatok kontextusában? Úgy véljük, akkor vagyunk következtetések önmagunkhoz – nem vitatva el Diaconescu jogát saját álláspontjához –, ha rámutatunk, hogy 1918 végén az erdélyi román vezetőknek morális és gyakorlati szempontból is minél többet kellett ígérniük, miközben természetesen nem állt érdekükben korlátozni saját jövőbeni hatalmukat, cselekvési szabadságukat. Az ígéretnek szükségessége következhetett a magyarországi előzményekből (a megélt kisebbségi sors nehézségeiből) és a nemzetközi kontex-

tusból (a „wilsonizmus” elveiből és a békekonferenciára való készülődésből), de erre készítette őket az aktuális helyzet is. Ne feledjük, hogy 1918. december 1-én a magyar állam még nem tűnt el teljesen Erdélyből, még ha hatalma megrendült is, különösen a román többségű területeken (és okkal puhatolózott még 1919 elején is a nagyszebeni Kormányzótanács, hogy különféle engedményekért cserébe a székelyek fogadjanak el egy, a szászok medgyesi határozatához hasonló, a román fennhatóságot elismerő dokumentumot).²³ Tehát valószínűleg nem véletlenül voltak ennyire „homályosan nagyvonalúak” a gyulafehérvári pontok: bizonyos ígéretek a helyzet szinte előírt, ám ezek formáját az a törekvés határozta meg, hogy minél nehezebben legyenek számonkérhetőek. Erre utal az is, hogy az erdélyi román politikusok többsége először Jászi kantonizációs tervét utasította vissza, később a magyar autonómiaigényeket is,²⁴ és legfeljebb az – egykor általuk is keveselt – 1868-as nemzeti törvény módosított alkalmazását lettek volna hajlandók elfogadni (vagyis hogy az „államalkotó” magyarok helyébe a románok lépnek). Kisebb részüik még ezt sem, csatlakozva a regátiakhoz, akik nem tartották magukra kötelező érvényűnek a gyulafehérvári határozatokat, ahogy ezt Marius Diaconescu is írja (e számban, 753–754., 758–760.). A többség tehát szemlátomást román dominanciát akart Erdélyben, vagyis „az együttélés új alapokra való helyezését” nem valamiféle méltányos – a kisebbségek számára is elfogadható – kompromisszumként, hanem egyszerű szerepcseréként képzelte el.

Marius Diaconescu gondolatmenete sok szempontból visszautal a workshop egyik kulcskérdésére, amelyet azonban ott sem állt módunkban megnyugtatóan tárgyalnunk, noha ebben a kérdésben éppen nem mutatkoztak meg a „hagyományos” nemzeti törésvonalak. A történelmi beszéd helyéről, értékéről és más beszédmódokhoz való viszonyára gondolunk itt, ami ciklikusan visszatérő problémaként színezte az ülés során kibontakozott eszmecsereket. Kevésbé szembetűnő módon, de Ondrej Ficeri is ebben a komplex beszédhelyzetben nyilatkozik meg, hiszen szövege különböző pontjain szól a magyar közvéleményhez, másutt pedig a magyar történészekhez, illetve a szlovák politikai elit számára is levon bizonyos tanulságokat. Ennyifelé megszólalni aligha lehetséges a történész nyelvének feltöredezése nélkül. Minden résztvevő számára ismerős volt ez a helyzet, és alighanem leszögezhetjük: különösen az állami keretek és a határok bizonytalansága által – egészen a közelmúltig – jellemzett régiókban a múlttól való beszéd olyan súlyt hordoz, amely egyfelől megkülönböztetett figyelmet irányít rá, másfelől kényszereket teremt saját munkánk szabályai szerint konstruált és használt szaknyelvünk esetenkénti „lefordítása” érdekében.

Ezeket a kényszereket elismerve is úgy véljük ugyanakkor, hogy több problémát gerjeszt, mint amennyi hasznot hoz, ha a történész közvetlen dialógusra törekszik a közbeszédben jelentkező nem tudományos megalapozottságú állításokkal. Akármilyen credót is fogadunk el – legyünk megrögzött ópozitivisták vagy posztstrukturalisták akár –, különböző utakon, de minden elméleti kiindulópont a történelmi kutatómunka által létre-

²³ Bárdi: *Otthon*, 62–63.

²⁴ Ezzel kapcsolatban lásd Bárdi Nándor – Wéber Tibor: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes* 11 (1998) 4/2. sz. 243–256.

hozott nyelvi univerzumok radikális különbözőségét vallja az emlékezetpolitikai nyelvekhez képest. Akár a múlt magában való rekonstrukciójára történik kísérlet, akár annak megismerhetetlenségét tételezve hozunk létre részlebeszéléseket, a jelen nem tudományos múltképeihez képest a munka szerves része az előállított „céhes” történelem elidegenítése a jelentől és ezáltal a közbeszédtől. A történész a jelen és a múlt közötti hermeneutikai szakadékokra mutat rá, fogalmak, viszonyok történetiségét állítja helyre, rámutatva a diakronikus jelentésváltozásokra, a visszavetítő értelmezések által „leárnýkolt” folyamatokra, vonatkozásokra. Nehezen tudjuk kimunkálni – és talán itt húzódik egy eléggé meg nem vitatott, nem nemzeti hovatarozás által kondicionált törésvonal a workshop résztvevői között –, hogy milyen módon fordítható át ez a tudás normatív tanácsa a jelen számára. Ha ugyanis meg kívánjuk őrizni a munkánk szabályai szerint elért felismeréseinket, úgy legfeljebb mítoszokat tudunk kritizálni – ennek társadalmi szükségszerűségét mi sem vitatjuk. A közéletben így „negatív” (mítoszokat dekonstruáló) szerepet betöltő történész ugyanakkor a jelen normatív (újra)rendezésének folyamatában céhes minőségében aligha tud részt venni, leginkább csak – a történelem összetettségére emlékeztetve – teret tud teremteni a társadalom számára, hogy a közjóról szabadabb, a múltra vonatkozó mítoszok által kevésbé korlátozott viták bontakozhassanak ki.

Bár ezt a vonatkozást nem állt módunkban alaposabban kimunkálni az erre egyébként különösen alkalmas téma kapcsán, a történészi önkép és társadalmi szerep megvitatásának szüksége félreismerhetetlenül rányomta bélyegét az ülésre, egyben a közös szakmaiság egyik alapjaként is működött. Adott esetben, ahogy fentebb is megmutatkozik, nem értünk egyet a történeti tudás felhasználásának pontos módozataiban, azonban ez nem „nemzeti”, inkább módszertani-elméleti különbségekben gyökerezik. Fontos, hogy egymásban ne kollektivitások felkent képviselőit, hanem szakmunkát végző tudósokat lássunk, és így folytassuk a munkát. Az összeállítás célja sem az egyetértés megteremtése volt, hanem az eltérő álláspontok megismerése, a vita és a dialógus. Számunkra a tanulság az, hogy – centenáriumi évfordulók ide vagy oda – „Trianonról” továbbra is nehézkes minden beszéd. Még akkor is, ha nem csupán az érthető módon legkevésbé konszenzusossá tehető magyar sérelmek történetéről van szó, hanem a tágabb kontextusról és általánosabban is érvényes jelenségekről (nemzetállam-építés, kisebbségi jogok, történészek szerepe). Trianon ugyanis a térképen ábrázolható és statisztikákban kimutatható számtalan következményen túl olyan reflexekként is továbbörökítődik a közéletben, a politikában és bizonyos elemeiben a tudományosságban (bennünk) is, hogy még módszereinkhez ragaszkodva sem könnyű egymás történeti tapasztalatainak empatikus megélése.